

Kulturmiljöprofil Kronobergs län

Kulturmiljöprofilen för Kronobergs län utgör grunden för länets Kulturmiljöstrategi 2011-2015 och de prioriterade områdena avspeglas i bidragsgivningen.

Kronobergs läns läge över högsta kustlinjen präglas av ett *mindre bördigt moränlandskap på sydsvenska höglandets sydsluttning*. Moränavlingarna har bildat kullar och ryggar i landisens rörelseriktning med många sjöar och vattendrag. Den bördiga jorden finns främst kring det gamla folklandet Värends centralbygd med slättbygderna kring Åsnens sjösystem och utmed Lagans vattendrag i folklandet Finnveden. Här finns en lång bosättningstradition, vilket Lagadalens karaktäristiska höggravfält från järnåldern liksom bronsåldersrösena i Varend vittnar om. I Göteryds socken finns en ovanligt stor koncentration av hällkistgravar kring sjön Römningen. Den karga gråstensgrunden i länet i övrigt är blockrik och mestadels bevuxen med barrskogar, som i första hand skapat förutsättningar för djurhållning med betesmarker. Stora variationer finns dock i länets naturgeografi som helhet från den södra *gränsbygden mot det gamla Danmark* i dagens Skåne och till de nordliga skogsbygderna. Stora delar av länet har någon gång varit uppodlat redan sedan förhistorisk tid, även de områden som idag är skogsmark. De fysiska spåren i form av *röjningsrösen och stenmurar* har bevarats, som ett resultat av både ett lågt befolkningstryck som exploateringsgrad. Den höga koncentrationen av röjningsrösen i länet och i Småland är idag unik i ett europeiskt perspektiv.

Vattendragen har varit de främsta *kommunikationsvägarna* i länet. Mörrumsån, Ronnebyån, Helga å och Lagan var betydelsefull för kolonisationen och kring deras flöden utvecklades centralbygderna med inslag av maktens anläggningar. Både senmedeltidens största godsbildning Bergkvara och vasaborgen Kronoberg, där Dackefejden utspelades, är belägna vid Helgasjöns vattensystem. Tidigare gick kontaktvägarna mer i nord/sydlig riktning såsom Lagadalen med senare Riksettan och idag E4:an. Genom järnvägsbyggena från 1860-talet och framåt, med södra stambanan och järnvägsknut i Alvesta, knöts länet samman. I *avsaknad av andra städer än Växjö* underlättades bildandet av stationssamhällen och köpingar, ofta med

en stadsmässig ansats. Växjö, som biskopssäte och eget stift 1170, fick stadsprivilegier 1342 och var länets enda stad under 600 år.

Kronoberg är ett *småbrukarlän* med relativt få större gods och gårdar. I *det småskaliga landskapet* har boskapaskötsel och skogsbruk varit huvudsakliga näringar. *Mångsyssleri* genom olika kompletteringsnäringar har präglat både jord- och skogsbruket med pottaskebränning, tjärbränning, kolning, salpetersjuderi, krutproduktion, hantverksslöjd och humleodling. Ett särskilt gynnsamt klimat i sjön Åsnens södra del har gjort det möjligt att odla frukt för både husbehov och avsalu i både åker- och ängsmark.

Ängsfruktodlingarna är idag det nordligaste exemplet på en folklig odlingsform som har varit vanlig i hela Europa. Vidare har intensivt husbehovsfiske i sjöarna Åsnen, Bolmen och Helgasjön varit betydelsefullt för människors utkomst. Landsbygden har utöver jordbruksprodukter även gett betydelsefulla råvaror för industriutveckling. Generellt viktiga råvaror har varit sjö- och myrsmalm, skogsprodukter i form av virke och brännved. Den lågtekniska järnhanteringen utvecklades till storskalig förädling i en *smäländsk bruksbygd* från 1600-talet och framåt i järnbruk, pottaskebruk, salpetersjuderier, glasbruk, sågverk och massafabriker. Huseby, Åryd och Lessebo var pionjärbruken och följdes av Delary, Klavreström och Kosta under 1700-talet. Kring bruken växte patriarkala samhällen upp, strukturerade med herrgård, arbetarbostäder, produktionsbyggnader och folkrörelselokaler. I brukssamhällena växte sig arbetarrörelsen stark, företrädesvis i länets nordöstra delar. Samma sak gjorde väckelserörelsen i länets norra delar.

Laga skifte har satt sin prägel på landskapet och *smäländsk byggnadskultur*, som domineras av röda parstugor i välbevarade gårdsmiljöer med ladugårdar och många uthus. Lågadelns ståndsmässiga bebyggelse har närmast karaktären av enklare herrgårdar och skiljer sig på så sätt från övriga delar i södra Sverige. Herrgårdarna, bruken, den militära indelningen och befolknings-expansion har även resulterat i torpbebyggelse för de obesuttna från olika epoker. Karaktäristiskt för bygdens *kyrkliga kulturmiljöer* är de stora vita nyklassicistiska sk Tegnérkyrkorna från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. I länet finns även landets äldsta timmerkyrka, Granhult, från 1200-talet, som bevarats tack vare sockenbornas envisa kamp mot biskop Esaias Tegnér's beslut om rivning av mindre medeltida kyrkorna och sammanslagning av församlingar.